

Η οντολογική αριστερά: η ουτοπική ύλη του Ερνστ Μπλοχ

1. Πρόταγμα οντολογίας

Η φιλοσοφία, στοχασμός και μορφή κίνησης της κοσμικής διαδικασίας ως ανοικτού πειράματος, εδραιώνει για τον Μπλοχ το ουτοπικό της πρόταγμα στη στοιβάδα εκείνη του οντολογικού Είναι, το οποίο αποτελεί το Όχι-ακόμη-Συνειδητό, το Όχι-ακόμη-Υπαρκτό (EM, 264).^{*} Η εννοιολόγηση της οντολογίας από τον Μπλοχ διαφοροποιείται δραστικά από την παραδοσιακή της μορφή, καθώς δεν ορμάται από ένα ουσιοποιημένο Είναι, το οποίο εννοιακά τίθεται εξ ορισμού πέραν και επέκεινα των όντων. Αντιτιθέμενη τόσο στη σύλληψη του Είναι ως παρευρισκόμενης δεδομενικότητας (Vorhandenheit), όσο και στο χιδαίο-υλιστικό φαταλισμό του Είναι ως αδήριτης αναγκαιότητας, προσεγγίζει το Όχι-ακόμη-Είναι (Noch-Nicht-Sein) ως δύναμι-Είναι, ως δυνατότητα (ET, 216). Κεντρικός φορέας τούτης της θέσης είναι η πεποίθηση πως δεν υφίσταται καμιά εξωιστορική και ανεξάρτητη από κοινωνικές συντεταγμένες οντολογία του «αλήθως όντως», αφού το πραγματικό Είναι ως όντως ον δεν υπήρξε ποτέ μέχρι τώρα (ET, 330). Η οντολογία ως στοχασμός και μορφή κοσμικής κίνησης εννοιολογεί το δύναμι-Είναι ως διαδικασία που διαπερνάται από μορφές ύλης, οπότε σκοποθεσία της φιλοσοφίας είναι να ψηλαφήσει τα ίχνη αυτού στο οποίο στοχεύει. Η φιλοσοφία ως στοχαστική ιχνηλάτηση προσβλέπει και προσανατολίζεται σε μια σταθερά της κοσμικής διαδικασίας, η οποία αποτελεί την κατηγοριακά ανώτατη αρχή (Prinzip): την ελπίδα ως την κεντρικότερη κατευθυντήρια αρχή της κοσμικής αναζήτησης (EM, 180).

Για τον Μπλοχ η ελπίδα αποτελεί πρωταρχικά υλικό προσδιορισμό του Είναι. Γι' αυτό το λόγο η οντολογία του Όχι-ακόμη τοποθετεί την έννοια της δυνατότητας στο επίκεντρο του κατηγοριακού της συστήματος. Η κατηγορία της δυνατότητας εκφάινεται πολλαπλώς και συγκεκριμένα: α) ως η εμμονή του μη-Είναι που συνοδεύει κάθε ξεκίνημα, β) ως η αβέβαιη προσδιοριστικότητα των πραγματικών-αντικειμενικών συνθηκών, δηλ. η επιμέρους εξάρτηση από προσδιοριστικές συνθήκες, γ) ως η πραγματική-υποκειμενική ικανότητα για την πραγμάτωση του εν δύναμι και δ) ως το πλήθος όλων εκείνων των πιθανοτήτων που περιστρέφονται γύρω από το υπαρκτό (EM, 256). Επιπλέον οι άλλες θεμελιακές κατηγορίες της οντολογίας του Μπλοχ, Nicht (Όχι), Noch-Nicht (Όχι-ακόμη), Nichts/Alles (Μη-

Ο Κώστας Μάρας διδάσκει φιλοσοφία και αισθητική θεωρία στο Πανεπιστήμιο του Τύμινγκεν.

^{*} Στις παρενθέσεις τα αρχικά των τίτλων των έργων του Μπλοχ και οι αντίστοιχες σελίδες.

δέν/Παν), αποτελούν έννοιες που αποδίδουν τις τρεις επόψεις της ύλης του κόσμου: το Όχι σηματοδοτεί την αρχέγονη προέλευση των πάντων, το Όχι-ακόμη (Noch-Nicht) την τάση της κοσμικής-υλικής διαδικασίας και το Μηδέν/Παν τον δυνάμει χαρακτήρα αυτής της τάσης (PH, 357). Παρόλο που η οντολογία του Μπλοχ συγκροτείται ως κατηγοριακό σύστημα, το οποίο συμπεριλαμβάνοντας «ανθρωπολογία» και «κοσμολογία» αρθρώνεται σε μεταφυσική, εντούτοις διαφοροποιείται από την παραδοσιακή (αριστοτελική/νεοθωμιστική) οντολογία των πρώτων αρχών, διότι ναι μεν επιδιώκει να (επανα)συστήσει μια θεμελιωτική επιστήμη του Είναι (TE, 351), όμως τοποθετεί στον πυρήνα των στοχαστικών της ενεργημάτων την κατηγορία του Όχι-ακόμη-Είναι (Noch-nicht-Sein) ως τη μοναδική ουσιώδη προσδιοριστικότητα του Είναι (Seinsbestimmtheit) (ό.π., 354). Έτσι για τη μεταφυσική της ελπίδας έννοιες όπως «νέα μεταφυσική», «ουτοπική οντολογία» και «συγκεκριμένη ουτοπία» είναι συνώνυμες. Η οντολογία είναι βέβαια διδασκαλία των κατηγοριών και «Λογική του Είναι», αλλά το σύστημα των κατηγοριών δεν αποτελεί είδος χεγκελιανού πανλογισμού. Το μεταφυσικό πρόταγμα του Μπλοχ συνοψίζεται στη σύλληψη μιας οντολογίας του Όχι-ακόμη-Είναι, το οποίο εδράζεται στο Όχι-ακόμη-Συνειδητό (Noch-Nicht-Bewußten) του συλλογικού υποκειμένου και στο Όχι-ακόμη-υπαρκτό (Noch-Nicht-Gewordene) του αντικείμενου κόσμου, στο οποίο προσανήκει το υποκειμενικό στοιχείο στο πλαίσιο της αμφίδρομης αναφορικότητας κόσμου και ανθρώπου (TE, 299). Αυτή η ανοικτή οντολογία απαιτεί ανοιχτή ανθρωπολογία και ανοιχτή κοσμολογία.

II. Υλισμός και φιλοσοφία της φύσης

Για τον Μπλοχ η οντολογική εδραίωση της κοσμικής ουτοπίας συνίσταται στην κομβική σύνδεση μεταξύ ιστορικού υλισμού και φιλοσοφίας της φύσης. Αν ο ιστορικός υλισμός εδράζεται στο δυνάμει Είναι του ιστορικού Γίνεσθαι, το Γίνεσθαι του κόσμου ως ιστορία της φύσης αναδεικνύεται ως το εμπεριέχον πλαισιωματικό όλο, του οποίου η ανθρώπινη ιστορία συνιστά μέρος, δηλ. επιμέρους οντολογική περιοχή. Το ότι η ιστορική εξέλιξη εντάσσεται στον κοσμικό ρου της φυσικής ιστορίας δεν σημαίνει βέβαια ότι για τον Μπλοχ το κοινωνικό-ιστορικό Είναι ανάγεται στους επικαθορισμούς και τις νομοτέλειες του φυσικού Είναι. Αντίθετα στην οντολογική περιοχή του κοινωνικού-ιστορικού Γίνεσθαι πραγματώνεται αυτό στο οποίο προσβλέπει, ή καλύτερα, αυτό προς το οποίο κατευθύνεται η δυναμική της κοσμικής διαδικασίας – η ανθρώπινη ιστορία είναι ο τελικός σκοπός (causa finalis) της φυσικής ιστορίας. Με αυτό τον τρόπο αποφεύγονται τόσο η εξαντικειμενίκευση της ιστορίας σε φυσικό προκαθορισμό, όσο και ο υποκειμενικιστικός γεωκεντρισμός με τις συνεπακόλουθες υποστασιοποιήσεις ιστορικής βούλησιαρχίας. Αν ο Μπλοχ απαιτεί από τη φιλοσοφική σκέψη ανθρωπολογικές-μαρξιστικές και ιστορικοφιλοσοφικές-μαρξιστικές (PhA, 477) προοπτικές, αυτό γίνεται υπό τη θεμελιακή μεθοδολογικά προϋπόθεση πως η προοπτική ουτοπικής χειραφέτησης εδράζεται στη δομή της δυνάμει εξέλιξης της φύσης. Έτσι η οντολογία της ουτοπίας πρέπει να βασιστεί σε μια αναθεώρηση και επαναδιατύπωση των όρων στοχασμού της φιλοσοφίας της φύσης. Η μεταφυσική του ουτοπικού προτάγματος θέλει να είναι στις κοσμολογικές της αξιώσεις ολιστική, γιατί σκοπό θέτει να στοχαστεί

τις πολλαπλές διαμεσολαβήσεις μεταξύ ιστορίας και φύσης, καθώς και να συγκεράσει τους προβληματισμούς του κοινωνικού-ιστορικού και του φυσικού-ιστορικού.

Στο επίκεντρο της επαναθεώρησης της φιλοσοφίας της φύσης, η οποία καλείται από τη σκέψη του Μπλοχ να αναλάβει καθήκοντα θεμελίωσης, δηλ. αντικειμενικής εδραίωσης της αξίωσης χειραφέτησης, βρίσκεται η κατηγορία της ύλης. Ο Μπλοχ αφενός αντιπαράκειται στην αριστοτελική διδασκαλία περί ύλης και ουσίας, παράλληλα δε στηρίζεται στην υλιστική-διαλεκτική θεώρηση της φύσης του Ένγκελς. Κατ' αρχάς ο κεντρικός άξονας του ουτοπικού σχεδιασμού συνίσταται στον προσδιορισμό της ύλης ως του υποστρώματος (υποκειμένου), δηλ. του πραγματικού-αντικειμενικού φορέα του δυνάμει Είναι. Στο σημείο αυτό ο Μπλοχ υιοθετεί την αριστοτελική θεώρηση περί του Είναι της ύλης ως εντελέχειας και ως δυνάμει. Θέλοντας να αποσπάσει τον «υγιή» αυτό δυναμισμό της αριστοτελικής σκέψης από τον ασφυκτικό εναγκαλισμό των αποστεωμένων οντολογικών συστημάτων της φιλοσοφικής παράδοσης, ανατρέχει στην αραβική πρόσληψη της αριστοτελικής φιλοσοφίας από τους Αβικεμπρόν, Αβικέννα και Αβερρόη, τους οποίους βαπτίζει «αριστοτελική αριστερά», διότι αφενός διαφύλαξαν την έννοια της ύλης ως καθολικής δυνητικότητας (MP, 153 και 517) και αφετέρου εξήραν τον ενεργηματικό δυναμισμό της σε αντίθεση με την «κλειστή» αριστοτελική θεώρηση περί μορφικής ολοκλήρωσης. Ο Μπλοχ δεν στρέφεται βέβαια δραστικά ενάντια στον Αριστοτέλη, μιας και συμμερίζεται την εντελεχική ολοκλήρωση του υλικού υποστρώματος στη μορφική ειδουσιστασία ως απόρροια της μηχανικής νομοτελειακότητας, στην οποία υπόκειται η ύλη ως ανάγκη. Έτσι δεν του διαφεύγει η απαράγραπτη δισημία της κατηγορίας του εν δυνάμει ως δυνατότητας και ικανότητας, παθητικά και ενεργητικά (ό.π., 532).

Από την άλλη ο Μπλοχ, προσυπογράφοντας την κριτική του Ένγκελς στις μηχανιστικές ή/και νοσηριακές θεωρήσεις της ύλης, αρνείται να επιδοθεί σε γενικούς χαρακτηριστισμούς, καθώς και η ύλη ως τέτοια αποτελεί στοχαστική δημιουργία και αφαίρεση – ορθότερο είναι να μιλάμε για τρόπους του προσδιορισμένου Είναι (Daseinsweisen), δηλ. για συγκεκριμένες (ιστορικά-εξελικτικά) μορφοποιήσεις της ύλης σε ποιότητες, στρωματώσεις και επίπεδα (SO, 432 και MP, 127). Η έννοια της ύλης πρέπει να περικλείει, διαμεσολαβώντας διαλεκτικά, την τροπική διάσταση του Είναι ως χημικού-φυσιολογικού υλικού με τον τρόπο του προσδιορισμένου Είναι της ύλης ως ανθρωπο-ιστορική συνείδηση (MP, 305). Για τον ιστορικό υλισμό του Μπλοχ ισχύει απαράγραπτα η θέση του Ένγκελς πως η φυσική ύλη συνιστά τη φυσική-οργανική βάση της ιστορικής-κοινωνικής ύλης. Με αυτή την έννοια η κατηγορία της ύλης θεμελιώνει το ολιστικό εγχείρημα του Μπλοχ να εντάξει την προοπτική του ουτοπικού Νουντ στο ιστορικά-εξελικτικά ενιαίο συνεχές των μορφών ύλης. Το συνεχές αυτό δεν διέτεται βέβαια από μια ευθύγραμμη και μονοαιτιατή λογική – η νομοειδία της κίνησης της ύλης, δηλ. της ενιαίας κοσμικής διαδικασίας, είναι διαλεκτική. Και στο σημείο αυτό ο Μπλοχ ακολουθεί πιστά τη διαλεκτική της φύσης του Ένγκελς, υιοστηρίζοντας πως η διαλεκτική δεν αποτελεί απλά μορφή σκέψης, αλλά την κίνηση του προσδιορισμένου Είναι (Dasein), διότι η ίδια η κίνηση της ύλης διενεργείται διαλεκτικά (ό.π., 304).

Με αυτό τον τρόπο η σκέψη του Μπλοχ πισωγυρίζει θα μπορούσε να πει κανείς στην οντολογικοποίηση της διαλεκτικής, η οποία, αρχής γενομένης από τον Ένγκελς, οδήγησε τους επιγόνους της μαρξιστικής ορθοδοξίας, κυρίως του ρώσικου σταλινισμού, να εγεί-

ρουν το μαρξισμό σε επιστήμη νομιμοποίησης του απολυταρχικού ολοκληρωτισμού. Αν και ο Μπλοχ δεν αντιπαράκειται στον Λούκατς και το θεμελιακό για το «δυτικό μαρξισμό» έργο του *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, στο οποίο ασκείται έντονη, αλλά από μαρξιστική έποψη εμπεριστατωμένη κριτική σε κάθε έννοια διαλεκτικής της φύσης, εντούτοις δεν παραγνωρίζει πως από τη σκοπιά της φυσικής επιστήμης οι θέσεις του Ένγκελς είναι σε ορισμένο βαθμό αμφισβητήσιμες και παρωχημένες (ό.π., 359). Φιλοσοφική υποστήριξη για τη «διαλεκτική της φύσης» αντλεί ο Μπλοχ επιπρόσθετα από μια ανάγνωση της χεγκελιανής φιλοσοφίας, στην οποία αποδίδει κρυπτούλιστικές τάσεις. Αν η φύση είναι η εξωτερική κίνηση ή η εξαντικειμενική κίνηση του πνεύματος, δηλ. μεταβατικό στάδιο (των μορφωμάτων) της ιδέας, τότε μπορεί να ισχυριστεί κανείς πως ο διαλεκτικός νόμος του Ένγκελς, της μετατροπής δηλ. της ποσότητας σε ποιότητα, μπορεί να εδραιωθεί στην καθ' όλα διαλεκτική θεώρηση του Χέγκελ περί της φιλοσοφίας της φύσης (SO, 166). Αν και ο Χέγκελ υπέπεσε στις αμαρτίες του πανλογισμού, παρ' όλα αυτά διείδε τη διαλεκτική δομή της φυσικής διαδικασίας, και αυτό διότι η διαλεκτική του αποτελεί παράσταση των γενικών νόμων κίνησης της φύσης, της ιστορίας και της σκέψης (PhA, 462). Ακολουθώντας το μαρξικό υπόδειγμα υλιστικής ανάγνωσης του Χέγκελ ο Μπλοχ αντικαθιστά τη λογική-ιδεαλιστική αυτοκίνηση της έννοιας με την κατηγορία της ύλης, η οποία διαμέσου διαλεκτικών μεταβάσεων εξελίσσεται σε ανθρώπινη συνείδηση.

Ο Μπλοχ δεν θέλει να μείνει ευλαβικά πιστός στο γράμμα της διαλεκτικής της φύσης του Ένγκελς. Δεν είναι πρόθυμος να εννοιολογήσει κάθε διπολισμό και αλληλόδραση στο πεδίο των φυσικών φαινομένων ως διαλεκτική συνθήκη. Αυτό που διαβλέπει είναι «μεταβάσεις» προς τη διαλεκτική, καθώς τίποτα δεν αποκόπτεται από τη διαλεκτική, αυτονομούμενο ως αυτενεργή διαδικασία – ούτε καν από τη διαλεκτική στη φύση (MP, 354). Αν για τον Χέγκελ και τον Σέλλινγκ η φύση αποτελεί αυτενεργή κίνηση, για τον Μπλοχ υφίσταται μεν διαλεκτική στη φύση, αλλά αυτή είναι διαφορετική από εκείνη που διέπει το κοινωνικό-ιστορικό πεδίο. Σημαδιακός για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο Μπλοχ να παρακολουθήσει μεν την εξέλιξη των φυσικών επιστημών, αλλά ταυτόχρονα να διαφυλάξει τον πυρήνα της φυσικής-διαλεκτικής σύλληψης του Ένγκελς, είναι ο τρόπος με τον οποίο προσπαθεί να διαγνώσει στις φυσικές θεωρίες των κβάντα και της απροσδιοριστίας διαλεκτικές τάσεις: εκκινώντας από την υπόθεση πως στις φυσικές θεωρήσεις των διαφόρων ιστορικών κοινωνιών πρέπει να αντιστοιχεί κάτι το αντικειμενικά υπάρχον στη φύση, υποστηρίζει πως αυτό που λείπει σε αυτό που οι φυσικές επιστήμες της καπιταλιστικής κοινωνίας εξετάζουν ως φύση είναι ο δεσμός με τη φιλοσοφική παράδοση μιας μελλοντικής διαλεκτικής έννοιας της φύσης (MP, 357 κ.ε.). Έτσι η φυσική-διαλεκτική θεώρηση από βάσιμη διαπίστωση νόμων που διέπουν την κοσμική διαδικασία μετατρέπεται σε ζητούμενο (Postulat) του ουτοπικού προτάγματος. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν είναι εξαρχής μεμπτό, αφού κι αν παραβλέψει κανείς τις θετικιστικές πλάνες των φυσικών επιστημών, μπορεί δίκαια να υποστηρίξει πως η ουτοπική μεταφυσική και οντολογία του Μπλοχ θα μπορούσε αναγκαία να αποτελεί στοχαστικό προείκασμα ακριβώς αυτής της εξελικτικά αναπόδραστης έλευσης ή, αριστοτελικά διατυπωμένο, εντελεχούς μορφοποίησης της εξανθρωπισμένης φύσης. Αν θέλει πάντως κανείς να σταθεί κριτικά στο θεωρησιακό ουτοπισμό του Μπλοχ, μπορεί να ισχυριστεί πως η φιλοσοφία της ουτοπίας, στο βαθμό που συλλαμβάνει εαυτήν ως μια από

τις διαλεκτικές μορφές αυτενέργειας της κοσμικής ύλης, αποτελεί κατά κάποια έννοια μια self fulfilling prophecy.

III. Θεωρησιακή (spekulative) φιλοσοφία της φύσης

Η φιλοσοφία της φύσης θεωρούμενη υπό την προοπτική της ουτοπικής εντελέχειας χαρακτηρίζεται από μια ιδιόζουσα μορφή υλοζωϊσμού. Ο Μπλοχ εξαιρεί τη σκέψη του Χέγκελ διότι συνέλαβε τη διαλεκτική ως τον παλμό της ζωικότητας (TE, 192). Αν παραγκωνίσουμε τις εννοιοκρατικές νοησιαρχίες του εγελιανού συστήματος και συλλάβουμε τη διαλεκτική ως την εσώτερη αρχή κίνησης της ύλης ως διαδικασίας, τότε εξανεμίζεται ο ιδεαλισμός ως αυτενεργή κίνηση της έννοιας και αναδύεται ένας υλισμός με τον παλμό διαλεκτικής ζωικότητας (MP, 257). Μπολιάζοντας τις δυνάμεις τάσεις της ύλης με ιστορική-διαλεκτική κινητικότητα ο Μπλοχ αναζωογονεί ένα πεδίο φιλοσοφικής σκέψης, το οποίο μετά τις εξάρσεις του κλασικού γερμανικού ιδεαλισμού είχε υποπέσει σε γενικά αποδεκτή αναξιοπιστία: τη φιλοσοφία της φύσης. Αντιστρέφοντας κατά τα μαρξικά πρότυπα τις πλατωνικές υποδηλώσεις του εγελιανού απόλυτου πνεύματος, το οποίο (δια)μορφώνεται ως ενθύμηση των υπερβαθνών σταδίων εξωτερίκευσής του, ο Μπλοχ καθιστά την ύλη ως το υπο-κείμενο (Substrat) της διαλεκτικής κίνησης, τονίζοντας πως η ύλη διαλεκτικά μόνο ως διαδικαστική και ανοιχτή μπορεί να συλληφθεί (SO, 409). Η μελλοντική ανοιχτότητα (Offenheit) προσιδιάζει στην ύλη στο βαθμό που το δομικό χαρακτηριστικό του δυνάμει χαρακτηρίζεται από ουτοπική εντελέχεια. Μεταξύ ύλης και ουτοπίας υπάρχει μια ακατάλυτη διαμεσολάβηση: ανατρέχοντας στο αριστοτελικό εννοιακό δίδυμο κατά-το-δυνατόν και δυνάμει ο Μπλοχ σηματοδοτεί το πρώτο ως τον αναγκαίο αριθμό των επιμέρους συνθηκών, ώστε η ουτοπία να μπορεί να διενεργηθεί υλικά, και το δεύτερο ως την κατεξοχήν συνθήκη της δυνατότητας κάθε ουτοπικού προτάγματος (TE, 209 και 233). Έτσι η ύλη εννοιολογείται ως το υπο-κείμενο και η εγγυήτρια αρχή του αντικειμενικά-πραγματικά Δυνατού εν γένει (MP, 469).

Ο ουτοπικός υλισμός του Μπλοχ κάνει όμως ένα επιπλέον αποφασιστικό βήμα: υιοθετεί ως εναρκτήρια αρχή της φυσικής και ιστορικής τάσης προς το ουτοπικό *Nonum* έναν «Εαυτό» του ίδιου του πράγματος, δηλ. της ύλης, ο οποίος δεν έχει ακόμη πουθενά κατανοηθεί, εκδηλωθεί ή ακόμα και πραγματωθεί (ό.π., 465). Στο κέντρο της οντολογίας και ουτοπικής κοσμολογίας του Μπλοχ τίθεται έτσι ένας αρχέγονος γρίφος (Urgätsel), του οποίου η λύση θεμελιώνει την προς τα εμπρός κίνηση τόσο του κοσμικού όσο και του ιστορικού Γίγνεσθαι – μορφές εκδήλωσης της αναζήτησης της λύσης είναι η ανοιχτή οντολογία και η ουτοπική πρόληψη (Antizipation). Αυτό το γριφώδες Χ σηματοδοτείται από τον Μπλοχ από τη μια μεριά ως ο υποκειμενικός παράγοντας, δηλ. ο ανθρώπινος φορέας της δράσης, και από την άλλη μεριά ως ο φυσικός παράγοντας, δηλ. αυτό που στη φυσική-φιλοσοφική παράδοση ονομάζεται *natura naturans*. Το και στις δύο μορφές εννοιακά ταυτόσημο Χ συνιστά τη συνθήκη δυνατότητας της μετάβασης από το Είναι στο συνειδητό Είναι, από την ποσότητα στην ποιότητα, από το δυνάμει στο ουτοπικό ενεργεία, καθώς το ιστορικό υποκείμενο της δράσης αποτελεί μια έκφραση του κοσμολογικού υποκειμένου της διενεργούμε-

νης ύλης, το οποίο «δρα» κατευθύνοντας το κοσμικό Γίγνεσθαι προς την ουτοπική ολοκλήρωση.

Υπό ιστορική-φιλοσοφική έποψη η έννοια του υποκειμένου της φύσης προέρχεται βεβαίως από τους στοχασμούς του μυστικισμού (π.χ. του Γιάκομπ Μπέμε), όσο και από τη ρομαντική φιλοσοφία της φύσης του Σέλιγκ. Ο Μπλοχ εξαιρεί τόσο την ποιοτική έννοια της ύλης στον Μπέμε (δηλ. ως ορμή και πνεύμα ζωής), όσο και την έννοια της παραγωγικότητας της φύσης στη φιλοσοφία της ταυτότητας (Identitätsphilosophie) του Σέλιγκ, διότι θέτουν τις εναρκτήριες συνθήκες για ένα στοχασμό περί του αρχέγονου, αλλά τελεολογικά προσανατολισμένου θεμελίου (Urgrund) του κόσμου (MP, 116). Αυτό δεν σημαίνει πως ο Μπλοχ συντάσσεται με τη θέση του Σέλιγκ ότι ο πυρήνας του Είναι συνίσταται σε μια αρχέγονη κατάσταση απόλυτης και καθαρής ταυτότητας, από την οποία εκπίπτει το υποκείμενο με συνέπεια να καταδικάζεται στην (ηθικά) κακή ατομική βούληση (ό.π., 74). Αν και δεν συμμερίζεται τέτοιες απόψεις αρνητικής θεοδικίας ο Μπλοχ παρ' όλα αυτά εστερνίζεται ουσιαστικά αυτό που λογικά-οντολογικά ωθεί τον Σέλιγκ να τοποθετήσει στο κέντρο του κοσμικού Είναι μια αδιαφοροποίητη ή απόλυτα ταυτιστική αρχέγονη κατάσταση. Παρ' όλες τις φαντασιοπληξίες και τα μυθεύματα της ρομαντικής φιλοσοφίας της φύσης ο Σέλιγκ έχει δίκιο να ασκεί κριτική στην πανλογική εκπνευμάτωση του κόσμου που κάνει η εγγεληνή φιλοσοφία, καθώς και για τον Μπλοχ ισχύει πως κανένα λογικό σύστημα δεν θα μπορούσε να αναπτύξει κατηγοριακές αρχές, έννοιες και συλλογισμούς, αν δεν υπήρχε κάτι που προτίθεται του Λογικού εν γένει, κάτι το ορμώδες και βούλησιακό που θέτει/ωθεί το λογικό στοιχείο σε κίνηση. Ξέχωρα από τις ενστάσεις που εγείρει ο Μπλοχ ενάντια στις σκοταδιστικές απόρροες της α-λογικής αυτής αρχής, είναι ουσιαστικά πεπεισμένος πως το *perpetuum mobile* της αυτο-κίνησης της λογικής έννοιας, η οποία για τον Χέγκελ (μπορεί να) μετατρέπει τις προϋποθέσεις της σε συνειδητές θέσεις, αποτελεί φενάκη. Χωρίς το Μη-εννοιακό, το Μη-λογικό που διενεργεί την ώθηση προς τα εμπρός, η λογική έννοια ως ουσία του κόσμου θα ήταν εγκλωβισμένη στη στεία και αδρανή λογική του $A = A$ (SO, 398).

Η σύμπλευση του Μπλοχ με τις θέσεις του Σέλιγκ για την κινητήρια ορμή της φύσης ως είδος υποκειμενικής δημιουργίας και παραγωγικότητας εκτείνεται σε σημείο ώστε να προσδώσει στην κατηγορία του Μη-Εγώ (Nicht-Ich) από την περίοδο συνεργασίας του Σέλιγκ με τον Φίχτε, τον χαρακτήρα οργανικής ανάπτυξης (MP, 216). Η δυναμική-εξελικτική φιλοσοφία της φύσης του Σέλιγκ τον οδηγεί στη θεώρηση της ύλης ως αυτενεργή παραγωγικότητα. Αν για την υπερβασιολογική γνωσιοθεωρία του Καντ οι συνθήκες δυνατότητας της αντικειμενικής φύσης βρίσκονται στις απριοριστές κατηγορίες της διάνοιας, έτσι για τον Μπλοχ ο Σέλιγκ προσφέρει μια υπερβασιολογική θεμελίωση της ύλης. Την εννοιολογεί ως δυναμική εστία μιας αρχέγονης δραστηριότητας (Urtätigkeit). Συγχρόνως ο Μπλοχ επικροτεί τις καινοτόμες και ανατρεπτικές επιπτώσεις που έχει η φυσική-φιλοσοφική θεώρηση του Σέλιγκ πάνω στις παραδοσιακές αντιλήψεις περί διαβάθμισης μεταξύ ανόργανου και οργανικού Είναι. Τη θέση της παραδοσιακής ιεράρχησης, όπου το οργανικό Είναι υπερτερεί του ανόργανου ιστορικά και λογικά, παίρνει το κοσμολογικό συνεχές, εντός του οποίου τη βάση των πάντων καταλαμβάνει η οργανώσα (Organisierendes) αρχή της ατελείτητης δημιουργίας (ό.π., 221): και στις ανόργανες μορφές ύλης μπορεί να διαπιστώσει κανείς ατελή μορφώματα της οργανικής, αλλά και στις οργανικές να διακρίνει προ-

τυπώσεις κοινωνικών σχέσεων. Αυτός ο παραγωγικός πυρήνας του Είναι συγκροτεί το φιλοσοφικό θεμέλιο της έννοιας της υποκειμένου της φύσης, το οποίο ο Μπλοχ υιοθετεί χωρίς αξιοσημείωτες επιφυλάξεις. Με σκεπτικισμό και ανοικτή κριτική αντιμετωπίζει αποκλειστικά το ύστερο έργο του Σέλλινγκ, επειδή θεωρεί πως ο φιλόσοφος της φύσης πρόδωσε κατά κάποιο τρόπο τις ευφρείς νεανικές του συλλήψεις για χάρη ενός εξελικτισμού, για τον οποίο η φύση ως παρελθόν επαφίεται στον άνθρωπο για την τελική της ολοκλήρωση (ό.π., 229). Στο σημείο αυτό ο Μπλοχ είναι ανένδοτος: αν η φύση θεωρείται ως προϊστορία της ανθρώπινης ιστορίας, τότε δεν είναι σε θέση να προσφέρει καμιά οντολογική εδραίωση στο ουτοπικό *Novum* (ό.π. καθώς και NW, 111).

IV. Ιστορικός-διαλεκτικός υλισμός, θεωρησιακά

Το υποκείμενο της φύσης εννοούμενο ως η εγγενής εξελικτική δυναμική της ύλης επιτρέπει στον Μπλοχ μια εκτεταμένη ιστορική-φιλοσοφική θεώρηση του υλισμού: βασιζόμενος στην αριστοτελική διδασκαλία περί του δυνάμει όντος ακολουθεί τα χνάρια της αραβικής πρόσληψης και ερμηνείας της αρχαίας οντολογίας στην «αριστοτελική αριστερά», παρακολουθεί τις μυστικιστικές υποτυπώσεις της ύλης ως αρχέγονης ενέργειας στον Μπέμε, για να περάσει στη συνέχεια στις προ-μαρξικές μορφές θεώρησης της φύσης ως αυτενεργούς αρχής στα πλαίσια του γερμανικού ιδεαλισμού και συγκεκριμένα στον Σέλλινγκ. Η αναδρομή αυτή στα πεδία στοχασμού της αυτενεργούς ύλης δεν γίνεται βέβαια για... ακαδημαϊκούς λόγους. Η υλοζωική, θα έλεγε κανείς, θεώρηση πρέπει να σημαίνει κάτι για το διαλεκτικό υλισμό (MP, 375), ο οποίος θέτοντας ως στόχο να διαιγάζει τις διαμεσολαβήσεις μεταξύ φύσης και αντικείμενου, ανθρώπου και υποκειμένου έχει σίγουρα ανάγκη ταυτόχρονα να διαμεσολαβήσει την κοινωνική-ιστορική δράση με τη φύση-υποκείμενο που υποβαθμίζει οντολογικά την ουτοπία ως πρόταγμα χειραφέτησης. Οι μορφές διαμεσολαβήσης ανθρώπου-φύσης παίρνουν για τον Μπλοχ τρεις μορφές: α) το ιστορικό πράττειν εξαρτάται κατ' αρχήν από τη φύση ως ενεργειακό απόθεμα πρώτων υλών (PH, 779 κ.ε.), β) επιπλέον καλείται να εξοικιστεί τις φυσικές νομοτέλειες (ό.π., 780), χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως ο Μπλοχ συνυπογράφει τα κελεύσματα του εργαλειώδους Λόγου, τον οποίο η κριτική θεωρία των Αντόρνο και Χορκχάιμερ στηλιτεύουν ως πηγή κάθε δυναστευτικής εξουσίας. Γι' αυτό το λόγο ο Μπλοχ γ) καλεί το ιστορικό-χειραφετητικό πράττειν να αποβάλει κάθε αξίωση εκμεταλλευτικής σχέσης με την ύλη της φύσης και στη θέση της τεχνικής ως πανουργίας και εκμετάλλευσης να εγκαθιδρύσει μια διαμεσολαβήση αλληλεγγύης μεταξύ του υποκειμένου της κοινωνίας και εκείνου της φύσης (ό.π., 787). Βέβαια δεν παραβλέπει το γεγονός ότι το υποκείμενο της φύσης ως *natura naturans* ενέχει μια μυθολογική και πανθεϊστική διάσταση, δηλ. εκείνο το βιταλιστικό και, γιατί όχι, ανιμιστικό στοιχείο, το οποίο ο ίδιος καταδικάζει στην παράδοση της φιλοσοφίας της φύσης μετά τον Σέλλινγκ. Δεδομένων αιτών των επιφυλάξεων ο Μπλοχ επιμένει πως η έννοια του υποκειμένου της φύσης είναι για τον ορθά εννοημένο ιστορικό και διαλεκτικό υλισμό ανεκτίμητη, αν δηλ. δεν θέλει, όπως ο δογματικός μαρξισμός της σταλινικής γραφειοκρατίας, να ανάγει την αντικειμενική φύση σε καθεαυτό (*Ansich*) (ό.π.) υποβαθμίζοντας έτσι το υποκειμενικό πράττειν σε απλό φορέα εκτέλεσης των φυσικών καταναγκασμών.

Το υποκείμενο της φύσης χαρακτηρίζεται από τον Μπλοχ ακόμη και ως *supernaturans*, οπότε δεν αφήνει καμιά αμφιβολία πως δεν προϋποθέτει κανένα ψυχικό *prius*, δηλ. καμιά μορφή υποκειμενισμού προϋπώστερη της *natura naturans*. Η συμβιωτική, θα έλεγε κανείς, σχέση διαμεσολάβησης μεταξύ του φυσικού και του κοινωνικού-ιστορικού υποκειμένου υπηρετεί για τον Μπλοχ τη σκοποθεσία της από κοινού ανόρθωσης ενός εξανθρωπισμένου κόσμου. Η ικανότητα του υποκειμένου της φύσης, το οποίο ο Μπλοχ στο σημείο αυτό αποκαλεί προβληματικό (!), να συμμετάσχει στη δημιουργία του κόσμου αυτού, αποτελεί ακριβώς το αντικειμενικό-ουτοπικό αντίστοιχο της ουτοπικής φαντασίας του ανθρώπου (PH, 807). Με αυτό τον τρόπο η φιλοσοφία της φύσης, που ο Μπλοχ παρατάσσει δίπλα στο κοινωνικό-ιστορικό πράττειν της χειραφέτησης, φέρει όλα τα χαρακτηριστικά μιας στις καταγωγές της μεν ρομαντικής, παρ' όλα αυτά όμως για το μαρξισμό –ή και ιστορικό υλισμό– αναντικατάστατης θεωρησιακής οικολογίας. Μόνο ο ουτοπικός μαρξισμός είναι σε θέση, ή καλύτερα, πρέπει να άρει τη φύση ως «άλυτη αντίφαση» στο επίπεδο της έννοιας, αποδίδοντάς της έτσι πραγματικό νόημα σε αντίθεση με το μύθο και την ποίηση (SO, 213). Αν στο μύθο και την ποίηση υποτυπώνεται μια πρώτη, νεφελώδης συνείδηση αρχετυπικών συμβόλων, αυτό σημαίνει για τον Μπλοχ πως η φύση η ίδια φέρει μια διπλή γραφή: τα αντικειμενικά-φυσικά σύμβολα σηματοδοτούν αυτό που στη φύση δεν έχει ακόμη υπάρξει, αυτό που ο μυθικός και ποιητικός λόγος προσπαθούν μεν να αναπαραστήσουν, αλλά μόνο ο φιλοσοφικός και ουτοπικός μαρξισμός μπορεί να αποκωδικοποιήσει εννοιακά (PH, 188 και 1592). Τα σύμβολα της φύσης παραπέμπουν στην ύλη ως ολότητα, ως διενεργούμενο δυνάμει-ον, ως ανολοκλήρωτη εντέλεια (MP, 476), ενέχουν δηλ. την οντολογία του Όχι-ακόμη-Είναι.

Ο Μπλοχ βέβαια δεν παραβλέπει το γεγονός ότι η υλιστική-ουτοπική ανάγνωση των συμβόλων της φύσης θα μπορούσε να είναι αφηρημένη, ή ακόμη και φανταστική (PhA, 565). Σε αυτό το σημείο επίσης διαφαίνεται η κυκλική επιχειρηματολογία του. Η σωστή ανάγνωση των φυσικών συμβόλων ως εκείνου που αντιστοιχεί φυσικά-αντικειμενικά στο ουτοπικό πρόταγμα επαφίεται στην ιστορία ως κίνηση προς την εντελεχική ολοκλήρωση, επειδή μονάχα η ιστορία που θα έχει κατακτήσει τον τελεολογικό της στόχο θα είναι και σε θέση να συμπαρασταθεί στη φύση, ώστε τούτη να βιώσει την πραγματική της γένεση (EM, 227). Μόνο η τελεολογικά εξανθρωπισμένη, δηλ. η κομμουνιστική κοινωνία, το χειραφετημένο υποκείμενο της ιστορίας μπορεί να δώσει στο υποκείμενο της φύσης σαφές περίγραμμα. Έτσι η φιλοσοφία της ιστορίας αποκτά κατά μια έννοια εκ νέου την πρωτοκαθεδρία, αφού το υποκείμενο της φύσης, αν και οντολογικό θεμέλιο του ουτοπικού προγράμματος, μόνο διαμέσου του χειραφετημένου ιστορικού υποκειμένου μπορεί να ολοκληρωθεί πραγματικά.

Βιβλιογραφία

- EM, *Experimentum Mundi. Frage, Kategorien des Herausbringens, Praxis*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985.
 PH, *Das Prinzip Hoffnung*, 3 τόμ., Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1978.
 TE, *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1979.
 NW, *Naturrecht und menschliche Würde*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1972.
 MP, *Das Materialismusproblem, seine Geschichte und Substanz*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985.
 SO, *Subjekt-Objekt. Erläuterungen zu Hegel*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1977.
 PhA, *Philosophische Aufsätze zur objektiven Phantasie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985.